

Bånn gass?

Introduksjon til Italo Calvino «Bensinpumpen»

BIO: Tomine Sandal er doktorgradsstipendiat i nordisk litteratur ved Universitetet i Oslo og tilknyttet forskningsgruppen Translatability of Oil (TOIL).

Og nå, når oppmerksomheten min konsentrerer seg om å nippe til drivstoff-flommen og jeg presser ned pedalen som om bensintanken var en sitron som kan krystes uten å sløse bort en eneste dråpe, sakner jeg farten – nei, jeg akselerer, for den mest instinktive reaksjonen er at jo mer jeg skynder meg, jo flere kilometer får jeg unna i dette løpet som kan være det siste.

Slik tenker den snart bensintomme jegfortelleren i Italo Calvino novelle «Bensinpumpen», idet han forestiller seg hvordan foten på gasspedalen bidrar til å skvise tankens siste petroleumsdråper for energi, i et nokså desperat forsøk på å unngå å måtte stoppe opp. Calvino novelle ble først publisert 21. desember 1974 under overskriften «La forza delle cose» («Tingenes kraft»), i den italienske avisen *Corriere della Sera*, hvor Italo Calvino var tilknyttet som bidragsyter. Den ble senere utgitt i novellesamlingen *Prima che tu dica «Pronto»* (*Før du sier «Hallo/klar/til stede»*), da med tittelen «La pompa di benzina» («Bensinpumpen»). I 1995 ble novellen publisert i engelsk oversettelse med tittelen «The petrol pump» i *Numbers in the Dark and Other Stories*, en samling av Calvino-noveller. Med dette nummeret har *Arr* sørget for at novellen nå også finnes i norsk språkdrakt.

Den italienske forfatteren og journalisten Italo Calvino ble født på Cuba i 1923, men vokste opp i foreldrenes hjemland Italia og levde der frem til han døde i 1985. Forfatterskapet er bredt, og blir ofte beskrevet som fantasirikt og fylt med humor, men også som samfunnsengasjert. I sin doktorgradsavhandling om Calvino romanforfatterskap, *Italo Calvino's litterære erfaringsekspériment*, understreker Øyvind Prytz hvordan «Calvino's kreative rastløshet» kommer til uttrykk i et mangefasettert og eksperimenteringsvillig forfatterskap, som forgrener seg innen både realisme og fantastisk litteratur, modernisme og postmodernisme.¹ Flere av Calvino's bøker er oversatt til norsk, blant annet *Klatrebaronen* (1961), *Usynlige byer* (1982), *Hvis en reisende en vinternatt* (1985), *Palomar* (1986) og *Stien med edderkoppredene* (2018).

Oljekrise på flere nivåer

«Bensinpumpen» åpner med at et farevarsel på dashbordet gjør novellens jegforteller oppmerksom på bilen hans er i ferd med å gå tom for drivstoff. Problemet er bensinrestriksjoner som følge av oljekrisen i 1973–74, som betyr at han må streve for å finne en åpen bensinstasjon før han går tom. I 1973 besluttet de arabiske oljeproduserende landene, organisert gjennom *Organization of Arab Petroleum Exporting Countries* (OAPEC)² å gjennomføre en boikottaksjon mot vestlige land som støttet Israel under Jom Kippur-krigen. Aksjonen gikk ut på en reduksjon av oljeproduksjon- og leveranser, noe som førte til begrensninger i tilganger på oljeprodukter som bensin, samt høyere priser. I løpet av vinteren ble råoljeprisen først doblet, og i januar 1974 hadde den steget til 11,65 dollar per fat, noe som tilsvarer en nesten firedobling sammenlignet med prisen før aksjonen.³ I Calvinos novelle bemerker jegfortelleren nettopp den høye prisen: «Elleve dollar fatet er prisen for råolje». Det kommer også frem hvordan restriksjoner på bensin fører til at den er utilgjengelig i gitte tidsrom: «Klokken er passert halv ett, jeg har glemt å fylle bensin, og bensinstasjonene åpner ikke igjen før tre». Også i Norge fikk de økte prisene konsekvenser for privatbilismen, med planlagt rasjonering og forbud mot helgekjøring i en periode. På lengre sikt fikk krisen først og fremst store konsekvenser for norsk tankfart, noe som for øvrig er behandlet litterært i det siste kapitlet i Dag Solstads roman om Aker, *Medaljens forside* (1991), som ble skrevet på oppdrag av selskapet ci forbindelse med dets 150-årsjubileum.

I «Bensinpumpen», kobler Calvino novellepersonens egen snart tomme bensintank til konsekvensene av oljekrisen, i setninger som: «Eller kanskje det er et spareinstinkt som kommer over meg, en gjerrighetsrefleks, som om jeg vet at bensintanken kommer til å gå tom og at jeg dermed kan kjenne at det hele tynnes ut: bufferlageret til oljeraffineriet, flyten i rørledningene, lasten til oljetankene som lager furer på verdenshavene». Det er vinterens oljekrise som danner bakteppet for «Bensinpumpen», hvor den personlige «krisen» som oppstår for jegfortelleren altså henger sammen med en overordnet internasjonal krise. Videre leder konfrontasjonen med en snart tom bensintank fortelleren til å reflektere over den fascinerende substansen olje, blant annet dens enorme og sammenvevde tidsdimensjoner.

Global oppvarming – en annen form for oljekrise

I år er det 50 år siden oljekrisen, og for lesere som møter novellen for første gang i dag er oljen tettere forbundet med en annen langt mer alvorlig krise: klimakrisen. Farevarselet som dukker opp på jegfortellerens dashboard fungerer i novellen som en påminnelse om advarsler

om at oljeressurser er begrenset, ikke bare i den spesifikke politiske situasjonen hvor de oljeproduserende arabiske landene har innskrenket mengden olje som eksporteres til vestlige land, men også med tanke på diskusjoner om konsekvensene av «peak oil». Begrepet er ofte kreditert geofysikeren M. King Hubbert (1903–1989), som i 1956 presenterte det som en betegnelse for tidspunktet hvor den maksimale utvinningsraten for olje er nådd. Hos Calvino kommer en underliggende bekymring for konsekvensene av å passere et slikt toppunkt til uttrykk, om enn ikke i fullstendig klartekst: «Og det er allerede en stund siden vi har fått beskjed om at verdens underjordiske reserver ikke har mer enn tjue år eller så å gå på».

«Peak oil» er omdiskutert, og i lys av den pågående klimakrisen er det blitt klart at store deler av verdens olje- og gassreservoarer uansett må forbli liggende under jordens overflate, om vi i det hele tatt skal ha en sjanse til å nå målene om å unngå en global oppvarming på mer enn 1,5 grader, som er fastsatt i Parisavtalen. Man kan si at novellen ytterligere aktualiseres av vår samtids klimakrisekontekst, selv om Calvino nok ikke har hatt global oppvarming i tankene da han skrev novellen.

«Bensinpumpen» som petrofiksjon

I artikkelen «Petrofiction: The Oil Encounter and the Novel» fra 1992, konstaterte den indiske forfatteren Amitav Ghosh at olje har vært påfallende fraværende i litteraturen, og at oljemøter «knapt har produsert et eneste bemerkelsesverdig verk»⁴ – til tross for energikildens sentrale betydning for samfunnsutviklingen i det tjuende århundret. Påstanden er senere blitt nyansert – og oversette verk som Upton Sinclairs *Oil!* (1926–27) har blitt påpekt – blant annet av litteraturprofessor ved University of Warwick Graeme Macdonald, som har trukket frem Calvinos «The petrol pump» som et eksempel på *petrofiksjon*.⁵

Selv om petrofiksjon er et begrep som er oppe til forhandling, hvor det ikke eksisterer en gjengs enighet om en tilhørende kanon for sjangeren, er «Bensinpumpen» et ganske åpenbart eksempel på et verk som kan falle under betegnelsen. Når det gjelder resepsjonen av Calvinos novelle innenfor feltet *petrocultures studies*, som har vokst frem de seneste årene, er det verdt å påpeke at novellen ikke bare har blitt trukket frem som et eksempel på petrofiksjon i flere artikler, den har også blitt brukt i undervisning i flere emner som omhandler olje og litteratur (Se for eksempel en Wenzel 2014. Her i Norge er den på pensum i emnet *Energifortellinger i bærekraftperspektiv* ved Universitet i Oslo, som tilbys som en del av en tverrfaglig miljøorientert emnegruppe ved Humanistisk fakultet).

Sammenvevinger av oljens ulike tider

I «Bensinpumpen» renner tiden ut på flere plan. Ved å ta innover seg informasjonen fra dashboardet, gjør Calvino bilist «regnskap over situasjonen min i tid og rom». Fremdriften hans er i ferd med å ta slutt. Men gjennom novellen tar ikke Calvino bare for seg fortellerens individuelle situasjon, han gjør på et vis også «regnskap over» menneskehetens situasjon «i tid og rom». Det er noe av det som gjør denne korte fortellingen så interessant. «Epoken da alt syntes lett, er over, epoken da jeg kunne tro at den menneskelige energien sto til vår disposisjon like ubegrenset som naturens energier», tenker jegfortelleren. Letthetens tid er forbi.

Samtidig er oljens tid flerfoldig – det er et materiale som eksisterer i et dyptidsperspektiv, som forbinder forhistorisk tid med vårt eget nå: «Hvert år blir to millioner tonn råolje utvunnet fra jordskorpen; i millioner av århundrer har den vært lagret og har ligget begravet mellom lag av sand og leire inne i fjellets folder», beskriver Calvino forteller. Fiksjonsfortellinger er et uttrykk som egner seg til å utforske og formidle ulike tidsdimensjoner, og hvordan disse virker sammen, noe «Bensinpumpen» er et godt eksempel på. Fortelleren trekker en slik forbindelse mellom ulike tider også senere i novellen:

i dette selvsamme øyeblikk gjennomlever [jeg] både tilblivelsen, kulminasjonen og nedgangen for dette såkalte overflodssamfunnet, omtrent slik en boremaskin i bevegelse på et øyeblikk går gjennom millenniene ved å trenge inn i de sedimentære bergartene fra henholdsvis pliocen-tiden, kritt-tiden og trias-tiden.

Gjennom sammenligningen med et oljeborr, foretar Calvino en bevegelse gjennom både tider og geologiske lag. På denne måten kaster det litterære språket lys over en bevegelse gjennom materier, som til samme tid er fantastisk og uvirkelig, men som like fullt illustrerer realiteten ved at vi bokstavelig talt henter opp en forhistorisk substans, som forsvinner for alltid idet vi brenner den opp.

Calvino vever også på elegant vis sammen ulike parallelle prosesser forbundet med oljeindustrien som foregår i presens:

Mens jeg står og fyller tanken her på self-service, blåser en gassboble seg opp i en svart innsjø skjult på bunnen av den persiske gulf, i stillhet tar en emir seg til brystet med hendene skjult inne i store, hvite ermer, i en skyskraper kverner en computer fra Exxon tall, ute i høy sjø mottar en flåte av tankskip ordre om å endre kurs, jeg leter i lommene mine og den tynne papirpenge-trådens makt forsvinner.

Oppbygningen av denne ene lange setningen, hvor nedslaget flytter seg over store geografiske områder, synliggjør hvordan vidt spredte prosesser relatert til oljen likevel er sammenkoblede.

Angst og fremskritt

Presentert for den snart tomme bensintanken, tenker Calvins jegforteller om seg selv at han har vært «skjødesløs», som vanlig. Dette utløser en følelsesmessig reaksjon for mannen bak rattet. Han opplever «angstsymptomer», tilsynelatende på flere plan: På kort sikt er han engstelig for å gå tom for bensin, for å måtte ufrivillig stoppe opp. Samtidig peker teksten mot en usikkerhet knyttet til hva en fremtid preget av en begrenset tilgang på fossilt drivstoff vil bringe med seg. Senere i novellen reflekterer han:

I framskrittet lurer farer, det viktige er å kunne si at de kunne jeg fortalt deg om. I lang tid nå har jeg begynt å bli vant til å forestille meg framtiden uten å heve et øyenbryn, jeg kan allerede se for meg køen av forlatte, spindelvevsinvaderte biler, byen redusert til et søppelberg av plastikk, folk som løper med sekker over skulderen og rotter i hælene.

Det er interessant at Calvins forteller kobler risikoen for at en slik forestilt dystopisk fremtid skal bli realisert med fremskritt, og særlig at han tenker: «det viktige er å kunne si at de kunne jeg fortalt deg om» om fremskrittets nedsider. Det spørs hvor mye en slik fremsynthet tjener oss – utover at det kan innebære en viss tilfredsstille i å si «hva var det jeg sa». Det viktige er nok heller hva vi gjør for å forhindre eventuelle katastrofer. Men for jegfortelleren fører ikke forestillingene om en dyster fremtid til handling, i stedet erkjenner han at angsten for å gå tom for bensin – både akkurat i dette øyeblikket, og senere på verdensbasis – ikke fører noe sted: «uten at jeg trekker noen praktiske konsekvenser av det». Å lese dette i dag, leder tankene til diskusjoner rundt følelser som såkalt klimaangst, og spørsmål om hvorvidt disse fører til handling eller lammelse.

Calvins jegfortelleren er tilsynelatende klar over fallgruvene ved å la en så sårbar substans legge grunnlaget for ens egen livsførsel – samt for samfunnet for øvrig. Men alternativet til en fortsatt bensindrevet vei fremover er mildt sagt ikke særlig forlokkende. Dessuten er jegfortelleren sterkt bundet til bilen, den fremstår nærmest som en forlengelse av ham selv, idet den representerer «den delen av meg som er mitt lokomotiv». Denne formen for identifikasjon vitner om at jegfortelleren opplever seg selv som særskilt emosjonelt tilknyttet

bilen. Litteraturprofessor Stephanie LeMenager undersøker i sin toneangivende monografi *Living Oil: Petroleum Culture in the American Century* (2014) ulike former for petroleumsestetikk. Her beskriver hun hvordan våre liv er gjennomsyret av olje, og hvordan vi opplever oss selv «hver dag i olje, [vi] puster den inn og registrer den med sansene våre».⁶ Bilkjøring er en av mange hverdagslige interaksjoner med olje og petroleumprodukter, som er sterkt forbundet med vår oppfatning av oss selv som moderne mennesker. Det er en slik selvforståelse som kommer til syne i den sterke forbindelsen mellom jegfortelleren og bilen i Calvins novelle.

Uforhindret susing videre?

Etter hvert finner bilisten en åpen selvbetjent bensinstasjon – en nyvinning som i dag er standard, men som på novellens tilblivelsestidspunkt var mer uvanlig. Jegfortelleren befinner seg plutselig alene på stasjonen da en kvinne i en sportsbil dukker opp. Kvinnen tar ham for å være ansatt ved bensinstasjonen, men i stedet for å rette misoppfatningen, tar han til å betjene pumpen og fylle opp hennes tank: «jeg kan vel like så godt skjenke henne de siste oktanene, for når de brenner, vil de i det minste etterlate seg et minne om farger som det var behagelig å se på, i en verden der alt er så lite tiltrekkende». Han ser det altså ikke bare som en tjeneste overfor henne, men også som en slags gave til det kjemiske stoffet som forbrennes idet bilen suser videre langs veiene.

Den nesten ordløse utvekslingen mellom dem fremstår som ladet av et erotisk begjær, i hvert fall slik møtet beskrives av jegfortelleren: «idet jeg kjenner strålen trenge gjennom, kommer det over meg noe som endelig minner om en fjern nytelse, en slags vital kraft, og gjennom denne etableres det nå en forbindelse av flytende væske mellom meg og den ukjente kvinnen på farten». Bensinen som strømmer fra pumpen er assosiert med jegfortellerens begjær etter kvinnen, men også etter oljens løfter om fart, fremkommelighet og muligheter til å oppleve det verden har å by på.

Øyeblikket mellom dem tar slutt idet bensinen slutter å flyte gjennom pumpen: “But the short time granted me is over: the flow stops, the pump is still, the embrace is broken off”. Beskrivelsen illustrerer hvordan oljen har noe fantastisk, nærmest magisk, ved seg. Dette kan være en av årsakene til at det ikke bare oppleves som skuffende, men også angstfremkallende, å forestille seg at det kan ta slutt – enten det handler om en politisk bestemt begrensing, som oljekrisen på 70-tallet, eller planetens begrensede tåleevne, som ved dagens klimakrise. Fossile energikilder har unektelig ført med seg store fremskritt, men i en tid hvor oljen som utvinnes stadig blir vanskeligere å hente opp, og kunnskap om konsekvensene av global

oppvarming vil tvinge oss til å la store deler av gjenværende reservoarer forbli uberørte, er fremtiden ubestemt. Petrofiksjoner og andre energifortellinger kan være en inngang til å utforske og forstå hvordan vi alle er innviklet i oljen, samt utvide rammene for hva som er mulig å forestille seg.⁷ Det trengs, for det er nemlig på tide å flytte foten til bremsepedalen.

Litteratur

- Calvino, Italo. 2023 [1974]. «Bensinpumpen», i *Arr - Idéhistorisk tidsskrift*. 35(3–4).
- Ghosh, Amitav. 1992. «Petrofiction: The Oil Encounter and the», *The New Republic*: 29–34.
- LeMenager, Stephanie. 2014. *Living Oil: Petroleum Culture in the American Century*. New York: Oxford University Press.
- Leraand, Dag. 2022. «Oljekrisen 1973–1974» i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 10. november 2023 fra https://snl.no/oljekrisen_1973%E2%80%931974
- Macdonald, Graeme. 2013. «Research Note: The Resources of Fiction», *Reviews in Cultural Theory*, 4: 1–24.
- Prytz, Øyvind. 2012. *Italo Calvinos litterære erfaringseksperiment*. Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU).
- Wenzel, Jennifer. 2014. «How to Read for Oil», *Resilience (Lincoln, Neb.)*, 1: 156–61.

¹ Prytz, *Italo Calvinos litterære erfaringseksperiment*, 22.

² OAPEC ble stiftet i 1968, og må ikke forveksles med den globale samarbeidsorganisasjonen *Organization of Petroleum Exporting Countries* (OPEC).

³ Leraand, «Oljekrisen 1973–1974».

⁴ Ghosh, «Petrofiction: The Oil Encounter and the», 29

⁵ Macdonald, «Research Note: The Resources of Fiction», 4

⁶ LeMenager, *Living Oil: Petroleum Culture in the American Century*, 6

⁷ LeMenager, *Living Oil: Petroleum Culture in the American Century*, 11